

Kozma Tamás, Rébay Magdolna

Határközi kapcsolatok és intézményalapítás

Egy összehasonlító egyetemenkutatás eredményei

Előadás a Partiumi Keresztény Egyetem társadalomtudományi konferenciájára, Nagyvárad, 2002. október 25-26.

Európa keleti felében, mint lenni szokott, az 1989/90-es politikai fordulattal ismét föltorlódtak az események. A politikai fordulat részben utat nyitott azoknak a hosszabb távú (társadalmi-történeti) tendenciáknak, amelyek Európa nyugati felében már több évtizede érvényesültek, de amelyek a gazdasági és politikai elzártság miatt a szovjet érdekszférába tartozó országokban nem vagy csak igen korlátozottan hatottak (felsőoktatási expanzió, felsőoktatási privatizáció). Részben azonban a politikai fordulat nem várt regionális hatásokat is eredményezett: tí. a politikai kontroll elbizonytalanodását, sőt átmeneti megszűnését is. A két hatás egymásra torlódtott: a felsőoktatás iránti tömegigények találkoztak a helyi politizálás és a politikai szabadság igényével, és szokatlan formákat öltöttek (Kozma T 1998).

Egyik ezek közül az ún. "újszülött egyetemek" – vagyis azok a helyi és térségi próbálkozások, hogy egy-egy társadalmi csoport a maga számára felsőoktatási intézményt alapítson. Aki oktatást kutat ma Közép- és Kelet-Európában, kikerülhetetlenül találkozik ezzel a fejleménnyel (Kozma T. 2000, 2002). Mi is találkoztunk vele abban a kutatásban, amelyet a magyarországi Nemzeti Kutatás-fejlesztési Program (NKFP) keretében végeztünk, és amelyben tizenhárom ilyen intézmény alapításának körülményeit vizsgáltuk meg. Jelen beszámoló e kutatás eredményei alapján azt mutatja be, hogy milyen szerepe van a határokon átnyúló kapcsolatoknak ebben a szokatlan közép- és kelet-európai fejlemben.

Határon átnyúló kapcsolatok

A határokon átnyúló oktatási kapcsolatokat vizsgálva korábban két típust különböztettünk meg (Kozma T et al 2002, 128 és köv.)

"... egy államhatárokon átnyúló térség lakossága akkor kezd közösségként viselkedni – vagyis akkor folytat együttes vagy egymást kiegészítő gazdasági, társadalmi vagy kulturális tevékenységeket –, ha hagyományos kötelékek fűzik őket össze; olyanok, amelyek még az államhatár kialakítása előtről származnak... A tradicionális együttműködések tradicionális intézményeket és szolgáltatásokat igényelnek (a határ mindkét oldalán). Ezeknek az intézményeknek (szolgáltatásoknak) szimbolikus fontossága van: arra hivatottak, hogy a regionális összetartozást kifejezzék... A harmadfokú képzés iránti igény tradicionális intézmények együttműködésével elégíthető ki hagyományos, határon átnyúló térségekben (pl. együttműködő, egymást kiegészítő egyetemekkel)."

"Az államhatár által megosztott térség jelenkori (mai, korszerű) gazdasági, társadalmi vagy kulturális szükségleteit a térségen belül maradván lehet kielégíteni... Ilyen esetekben a határon átnyúló együttműködés azt jelentheti, hogy a térség képzési kínálatát viszonylagosan teljessé lehet tenni a határ két oldalán elhelyezkedő és egymással kooperáló intézményekkel. A modern együttműködésekhez dinamikus fejlődő vonzasközpontokra van szükség (legalábbis az államhatár egyik oldalán)."

E kétféle határ menti kapcsolatban az ott lakók különféle stratégiákat követhetnek (Kozma T. et al. 2002, 131 és köv.)

"Az egyik jellegzetes magatartást "fölszárkózási stratégiának" neveztük el. Ezen azt értjük, hogy a határ különböző oldalain lakók igyekeznek fölszárkózni a régió egészéhez. Felsőoktatási intézmények alapítására törekszenek, hogy ezzel a régió egészében versenyképesek tudjanak maradni. Általában is arra törekszenek, hogy a régióban modell értékű társadalmi rétegeket kövessék."

"Korszerűsödő régióközpontok vonzzák a körzetükbe eső lakosokat akkor is, ha vonzaskörzetüket határ választja ketté. Ez esetben az államhatár túloldalán lakók mintegy a túlélésükre játszanak, amikor a központba ingáznak. Az ilyen magatartásokat neveztük el, tehát összefoglalóan "túlélési taktikáknak"."

A kétféle kapcsolatban kezdeményezők és befogadók különíthetők el. Kezdeményezők és befogadók együttműködéséből bonyolult viszonylatok alakulnak ki, amelyeket jellegzetes típusokba soroltunk (Kozma T. 1997, 9-10)

“... "földrakózási stratégia" és "túlélési taktika" együttesen figyelhető meg a regionális társadalom más és más társadalmi együtteseiben: az elitek inkább a földrakózási stratégiában érdekeltek, a lakosság peremhelyzetű csoportjai pedig inkább túlélési taktikákat választanak (hasonló a helyzet a fiatalabb és az idősebb, illetve az iskolázottabb-képzettebb vs. az iskolázatlanabb-képzetlenebb csoportok esetében). A kérdés az, vajon a dinamikusan fejlődő vonzásközpont a régió határain belül esik-e –kifejleszhető-e ott – vagy pedig a térség városhiányos marad.”

“A harmadfokú képzésnek ... jelentős mozgósító hatása van; felrakózási stratégia éppúgy formálható belőle (térségi, regionális szinten), mint túlélési taktika (egyéni, kisközösségi szinten). A vizsgált térségek helyzetét és jövőjét ezért nehéz és bizonytan megítélni.”

Abban a kutatásban, amelyről most számolunk be, többek közt azt találtuk, hogy a határokon átnyúló kapcsolatoknak minden esetben kulcsszerepe van új intézmények alapításakor, mégpedig régiókban mindenütt. Úgy tűnik, mintha a határközi kapcsolatok nemcsak a határ menti térségeket elevenítenék meg, hanem nélkülözhetetlenek lennének mindenütt, ahol a (felső)oktatásban valami új születik.

A tanulmányozott intézmények

Az elkészült esettanulmányok két kategóriába sorolhatók: az egyik részük a Magyarországgal határos, szomszédos országok területéről vizsgál felsőoktatási intézményeket, a másik részük pedig távolabbi határ menti régiók egyetemeit, karait térképezi fel.

A *szlovákiai Selye János Kollégium* történetének és jelenlegi helyzetének elemzése több szempontból is fontos és tanulságos, hiszen létrejött a tömegesülő felsőoktatás, a helyét kereső magyarság és a felsőoktatásban jelentkező civil kezdeményezés problematikájának metszéspontjában áll. A Kollégium célja az elit értelmiség, a felsőoktatásban működő oktatók képzése, a magyar nyelvű szakmai képzés ágazatainak bővítése, valamint a határon belüli és kívüli kapcsolatok fenntartására is alkalmas kutató intézmény szervezése.

A *beregszászi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola* ezen a területen, ahol jelentős lélekszámú magyar közösség él, az egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási intézmény, és mint ilyen, nemcsak iskolaként működik, hanem számos más szempontból is a kárpátaljai magyarság szellemi központját jelenti, olyan műhely, ahol a tudományos és oktatási tevékenység számai összefutnak, erőforrásai koncentrálnak.

A *nagyváradiai Partiumi Keresztény Egyetemről* szóló esettanulmányok bemutatják az intézmény létrehozásának és fejlődésének jelentősebb mozzanatait, társadalmi, politikai, és gazdasági háttérét és felvázolják az intézmény szerkezeti átalakulásait, képzési struktúrájának kialakulását, az intézmény irányításának és finanszírozásának sajátosságait, valamint továbbfejlesztésének terveit, lehetőségeit. A Sulyok István Református Főiskola, a Partiumi Keresztény Egyetem jogelődje egy változó, bizonytalan és többé-kevésbé ellenséges, vagy legalábbis tartózkodó társadalmi és politikai környezetben kezdte meg működését, 1990 októberében. Az egyetem életét azóta is meghatározza a politikai erőterben való mozgás, a Sapienciával való speciális, ellentmondásos viszony, az egyetem és az alapító egyház dinamikus, feszültségektől sem mentes kapcsolata, szimbiózisa.

Az *Erdélyi Magyar Tudományegyetemről* szóló tanulmány elsősorban a Csíkszeredai Karra koncentrál, de kitér ennek a teljes egyetemmel való kapcsolódási pontjaira, a többi (elsősorban magyar nyelvű oktatást is folytató) egyetemhez való viszonyulására, a központi oktatási kormányzattal, a magyar állammal, valamint a helyi társadalmi intézményekkel, civil szférával és egyházakkal való viszonyára is. Fialat egyetemről van szó (most kezdtek el a második tanulmányi évet), így kialakulásának és megszilárdulásának időszakát vizsgálja a szerző.

A *székelyudvarhelyi Tanítóképző Főiskoláról* szóló feltáró jellegű kutatás az intézményi átalakulás folyamatát, speciális problémáit célozza, arra is figyelve, hogy milyen szerepet tölthet be a vizsgált intézményben folyó tanítóképzés a kistérség elemi oktatásában igényelt pedagógus-szükségletének kielégítésében. Előterbe kerül annak vizsgálata, hogy a tanítóképzésben és annak átalakulási folyamatában résztvevő oktatók és hallgatók hogyan látják ezt az átalakulási folyamatot, valamint hogyan vélekednek a kisvárosi főiskolai szintű oktatásról, és annak jövőjéről.

A *Modern Üzleti Tudományok Főiskoláját* a székelyudvarhelyi Polgármesteri Hivatal a tatabányai hasonló elnevezésű intézménnyel való együttműködés eredményeképpen indította 1998-ban. Az esettanulmány arra világít rá, hogy a magánkezdeményezésekből kinövő igen fiatal intézmény milyen helyet foglal el a településen, milyen mértékben felel meg a helyi igényeknek, milyen a felépítése és milyen oktatókkal rendelkezik, milyen a képzési szerkezet, illetve a tananyag, a hallgatók milyen társadalmi háttérrel rendelkeznek, és valójában kik azok, akik ezt a fiatal intézményt választják, vállalva a diplomahonosítás bonyolult folyamata mellett az otthontanulást, hogyan történik az intézmény irányítása, illetve az anyagi fenntartása, valamint, hogy az intézmény fejlesztési tervei milyen irányultságúak, milyen mértékben kiszolgáltattott az intézmény a politikai változásoknak, változtatásoknak.

A *“Vasile Goldis” Nyugati Egyetem* 1990 októberében alakult Aradon, és Romániában azóta is a magánegyetemek élvonalába tartozik. Míg az 1989-es tanévben az egyetemnek csak 189 hallgatója volt, ma már 8000 diák jár ide. Az esettanulmány az egyetem létrehozásának történetét – különös tekintettel megalakulására - taglalja, illetve a különböző karokon (jogi, kereskedelmi, fogászati, fogtechnikai, általános orvosi, testnevelési, bölcsészettudományi és teológiai, politikatudományi) folyó képzést mutatja be.

A *Bolzanói Szabad Egyetem* egy olyan több nyelvű intézmény Dél-Tirolban, Olaszország északi részén, amely hídként funkcionál német és olasz kultúra, szellemiség és gazdaság között. Gyakorlatorientált képzést biztosít diákjainak olyan szinten, mely megfelel nemcsak a helyi, hanem az európai munkaerőpiac követelményeinek is, csökkentve ezáltal a középiskolai végzettséggel rendelkező, továbbtanulásra hajlandó fiatalok elvándorlását a térségből. Államilag elismert diplomát nyújt, de nem állami egyetem, regionális és helyi kormányok támogatják, a diákok pedig tandíjat fizetnek. Az esettanulmány azt vizsgálja, hogy hogyan sikerült létrehozni, fenntartani és fejleszteni ezt a több nyelvű oktatáspolitikai irányvonalat egy olyan régióban, ahol számos kultúra és ezáltal eltérő gondolkodásmód található.

A *Maribori Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézete* 1966-ban, a *Magyar Nyelvi Lektorátus* az 1980/81-es tanévben alakult. Az esettanulmány a Mariborban folytatott hungarológiai tevékenységet (magyar irodalom és nyelv szakos képzés, illetve a magyar mint idegen nyelv tanítása) mutatja be, értelmezve abban a sajátos viszonyrendszerben, amely a szlovéniai magyar kisebbséget, és ennek az anyaországhoz való kapcsolatát jellemzi.

Az *Európa Egyetem Viadrina* 1992-ben nyitotta ki újra 180 éve bezárt kapuit, kihasználva a Németország újraegyesítésekor adódott kivételes lehetőségét. Saját újraalapítását követően, a Poznani Adam Mickiewicz Egyetemmel közösen létrehozta társintézményét, a *Collegium Polonicumot*. Az esettanulmány, a keletkezés és a három működő, jogi, közgazdasági és művelődéstudományi fakultás bemutatása mellett a két intézmény kapcsolatát is feltérképezi, tárgyalva ezen belül a közös német-lengyel jogi képzés sajátosságait is.

A *Stockholm School of Economics in Riga* (Stockholmi Közgazdasági Iskola Rigai Kirendeltsége) története és működési rendszere egyedülálló modellt jelent a Baltikum területén. 1994 óta minőségi gazdasági felsőoktatás zajlik az intézményben multikulturális keretek között, angol nyelven, észt, lett, litván állampolgárságú hallgatóknak, nemzetközi tanári karral, speciális tanítási programokkal és módszerekkel. A svéd és lett állami pénzből alapított iskola a balti államok regionális gazdasági összefogását igyekszik prezentálni, de ezáltal éppen a regionalitás speciális problémáit hozza felszínre. A Baltikum földrajzi egységéből ugyanis nem következik a kulturális egység, így az intézmény egyik alapproblémája a kulturális különbségekből adódó konfliktusok felszámolása. A kutatás feltárta az iskolán belüli kulturális diverzitás okozta problémák kérdéskörét és az arra adott helyi válaszokat.

A kellő pillanat

Abban a jelentésben, amelyet R Jones készített a holland kormányknak (Jones 2000), mindennél világosabb a közérzet, amelyet a vizsgált intézmények vezetői osztanak. A nagy áttörés a felsőoktatásban Európa keleti felén egyértelműen az 1989/90-es fordulathoz kötődik. Ez ugyan tudnivaló, de ezeknek az intézményeknek a szintjén válik csak kézzelfogható és tanulmányozható történelemmé. **A közép- és kelet-európai kisebbségi intézmények az 1989/90-es történelmi fordulat szülöttei;** nélküle nem jöhettek volna létre.

Az egyik csoportba Beregszász, Nagyvárad, Csíkszereda, Komárom, valamint Vilnius tartozik. Ezek tipikus kisebbségi “egyetemek”. Ők reprezentálják a klasszikus esetet, amikor a politikai fordulat következtében a totális rezsimek összeomlanak, és váratlanul lehetővé válnak az önálló szervezkedések. Az intézmények az út különböző állomásain járnak még – Beregszász vagy Nagyvárad jóval előbbre tart, mint Csíkszereda vagy Komárom -, de ez ugyanaz az út: a föltszabadulás útja.

A másik csoportot Udvarhely vagy Arad reprezentálja, és Rígát is ide sorolhatjuk. Ezek az intézmények szintén a fordulat óta keletkeztek, de sokkal racionálisabb okból: szakképzést nyújtanak, és inkább a gazdasági, mint a politikai rendszerváltást látszanak kihasználni (piacosodás). Mégis “rendszerváltó egyetemek” ők is. A piaci racionalitás mélyén többé-kevésbé tapinthatóan egyfajta politikai rendszerváltás is húzódik (Riga: “nyitott társadalmak”; Udvarhely: helyi főiskola).

A kolozsvári-udvarhelyi eset csak távolabbról kapcsolódik ide. De persze a pedagógusképzés felső fokúvá válása (egyfelől), és a BBTE Udvarhelyre hívása (másfelől) ugyancsak nem alakult volna ki egy politikai rendszerváltás nélkül Romániában.

A politikai fordulat azonban önmagában nem elég. El kellett jönnie a kellő pillanatnak – ott és akkor – ahhoz, hogy kisebbségi intézményt létre lehessen hozni. **A kisebbségi intézményalapítás titka, hogy az alapító(k) eltalálják-e az egyedüli, megfelelő pillanatot.** A pozitív példák azt mutatják, hogy a kapu néhány évre csakugyan kinyílt, de csak néhány évre (vagy hónapra). Nem volt könnyű átmenni rajta – de lehetett. Aki megragadta a pillanatot, annak nyert ügye lett. Volt, aki elszalasztotta – az máig vár a megfelelő pillanatra.

Beregszász, Nagyvárad, Vilnius vagy Frankfurt a jól választott pillanat terméke. Az összeomló rendszerek romjain az új oktatási törvényhozások még bizonytalanok. Ezeknek az intézményeknek az alapítói ezt a bizonytalanságot úgy tudták kihasználni, hogy jól mérték föl a várható fejleményeket. Vagyis intézményalapítási és fejlesztési stratégiájukban mintegy megelőlegezték – és eltalálták – a várható fejleményeket. Ezek az intézmények egy-egy jól időzített döntés és az ennek alapján folyó kezdeményezések eredményei.

Komárom esete egyfajta ellenpélda lehet. A komáromi kezdeményezések – bár egy időben indultak a többiekkel – mintha nem tudták volna megragadni a kellő pillanatot. A rossz időzítéshez természetesen objektív és szubjektív körülmények egyaránt belejátszottak. Az intézményalapítás(ok) jelenlegi állásán azonban ez nem változtat. A komáromi intézményalapítás számára – úgy tűnik – még mindig nem jött el az a bizonyos “történelmi pillanat”.

Kihelyezett oktatás, vendégoktatók

A kisebbségi intézményalapítás előzménye rendszerint egy (vagy több) kihelyezett tagozat. Az intézményalapítás úgy kezdődik, hogy a szomszéd ország egy vagy több felsőoktatási intézménye kihelyezett képzést szervez a kisebbségi intézmény későbbi székhelyén. E kihelyezett képzések – egyéb politikai, kulturális és gazdasági körülmények szerencsés összjátékának eredményeképp – fokozatosan önállósulnak, intézményesülnek, végül pedig a befogadó ország (felső)oktatási rendszerébe is beilleszkednek. **Kisebbségi intézmények alapításához általában kihelyezett tagozatokon át vezet az út.**

E tekintetben erős a hasonlóság Komárom, Nagyvárad, Csíkszereda, Beregszász, Udvarhely vagy Riga között. Példájuk jól mutatja, hogy kell egy partner intézmény, amely képzést hirdet az adott helyen, és amelyre egyre több képzést lehet rászervezni, társítani. (A beregszászi eset különösen is példászerű, mert itt 1991-95 között lépcsőről-lépésre következetesen kimutatható, hogyan növekszik a képzések száma, a beiratkozott hallgatók, a bevonható külföldi, majd fokozatosan helyi oktatók, hogyan szélesíthető a képzési kínálat új meg új képzések társításával, eközben fokozatosan hogyan alakul át az eredeti képzési profil.)

Udvarhely vagy Riga esete ettől annyiban tér el, hogy itt egyetlen intézmény jelent csak meg, a szakmai profil (többé-kevésbé) specializált maradt; a kezdeményezés tulajdonképp e “vállalkozó” intézményeknek a produktuma. Frankfurt vagy Vilnius esete bonyolultabb. Frankfurtban kettős intézmény alakult; s attól függően, melyik országból nézzük, tekinthetjük a frankfurti képzés egyfajta meghosszabbításának (Lengyelországban), vagy a poznani egyetem egyfajta meghosszabbításának (a frankfurti egyetemen). Vilnius vagy Bolzano – az előbbiektől eltérően – önálló fejleménynek látszik, amelyben látszólag nem vett részt a térségen kívüli oktatási intézmény. Közelebbről nézve ezeket az eseteket azonban ez csupán látszat. Vilnius együttműködése Bialystokkal vagy Gdanskkal nélkülözhetetlen (hallgatói lengyel egyetemeken vannak regisztrálva); és a vilniusi eset különlegességét az amerikai lengyelek támogatása adja.

Az 1990-es években megnyíló új európai térségben nyugati intézmények tűntek föl. Hogy kik (voltak), és mire nyújtottak, arról ma még nincs összesített képünk. Egyfajta együttműködés és területi felosztás azonban

körvonalazható (északiak az ún. balti köztársaságokban, hollandok a magyar nyelvterületen belül, amerikai egyetemek a Balkánon, a Soros-alapítvány Kelet-Európában). **A magyarországi intézmények kihelyezett képzései a Kárpát-medencében e nemzetközi trendbe illeszkednek.**

Olyan intézmények szerveztek kihelyezett képzéseket, amelyek gyorsabban reagáltak a megváltozott gazdasági és politikai körülményekre; amelyek gyakorlatias képzéseket kínáltak, és amelyek vállalták a még bizonytalan szabályozási környezetet (Bojda B 2003). A nagy hagyományú, klasszikus egyetemek, egyetemi karok rendszerint távol tartották magukat ezektől a vállalkozásoktól (vagy csak oktatóik személyes vállalásaihoz járultak hozzá). A kihelyezett képzéseket szervező ismert magyarországi intézmények (pl. a Gödöllői Egyetem, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, a Nyíregyházi Főiskola stb.) gazdasági (sőt, politikai) kockázatokat vállaltak. Cserébe szimbolikus és valóságos nyereségeket is vártak (többek közt pozícióik javítását az otthoni felsőoktatási alkukban).

Csíkyszeredában a gödöllői, Beregszászon a nyíregyházi, Nagyváradon a debreceni, Udvarhelyen a tatabányai, Komáromban a győri, Mariborban a szombathelyi főiskola /egyetem volt a kezdeményező. A kihelyezett képzések tanterveket, tankönyveket, oktatókat és vizsgáztatást jelentettek; később pedig a helyben lévő oktatók irányítását és továbbképzését (esetenként a tudományos fokozatszerzést is). Néhány eset – például a nagyváradi – klasszikus példákat idéz, amelyekben az egyetemről kibocsátott ifjú tudorok új egyetemet alapítanak (a középkori eset). Bárhogy interpretáljuk is azonban a kihelyezett képzéseket (a történeti példák, vagy a piacosítás mintájára), az mindenképp tény, hogy e kihelyezett képzések készítették elő az új egyetemeket.

Comrat, Riga, Maribor vagy a kolozsvári BBTE esete annyiban különbözik ettől, hogy itt a kapcsolatokat – kihelyezett képzéseket, oktatói és tananyag cseréket – nem alulról kezdeményezték, hanem eleve magas szinten (az állami törvényhozás vagy a kormányzat szintjén) határozták el.

Ebben az értelemben nem is tekinthető, mondjuk, a maribori magyar egyetemi intézet – és a többi hozzá hasonló - kisebbségi intézménynek. Érdekes módon azonban mégis azzá vált, mégpedig 1990 után. Az állami megállapodások keretében kialakult, hogy a Szombathelyi Tanárképző Főiskola a Maribori Egyetem partnere. E partnerség 1990 után folytatódott, illetve áttevődött az egyéni munkavállalások szintjére. Ebben az értelemben a maribori magyar intézet ugyanúgy határon átnyúló kapcsolatok létesítője és befogadója (Szombathellyel), mint más felsorolt intézmények.

Támogatók

Az említett nyereségek – amelyekért érdemes akár kockázatot is vállalni – csak akkor érhetőek el, ha a kisebbségi / több nyelvű intézménynek stabil és kiszámítható külső támogatottsága van, amely, hogy úgy mondjuk, fizetni tud. Sokszor tüntetik föl ezt tisztán (vagy túlnyomórészt) piaci kérdésnek, holott nem az. A kisebbségi / több nyelvű intézménynek olyan támogató kell, aki nemcsak anyagi javakat tud megvásárolni (fizetni az órákért, tananyagokért, tankönyvekért, vizsgákért stb.), hanem aki morálisan is fizetéseket teljesít (tehát javítja a részt vevő intézmények pozícióit, emeli presztízsét, elismeri szolgálatait, jutalmazza odaadását stb.). Ilyen szereplő a kisebbségi / több nyelvű intézmények esetében többnyire az állam, amely a határ túloldaláról érdekelt abban, hogy az adott intézményben kisebbségi / több nyelvű oktatás folyjék. A kisebbségi / több nyelvű intézmények Európa keleti felében állami (anyaországi) közreműködéssel létesülnek akkor is, ha magánintézményi (pl. alapítványi, egyházi stb.) formát vesznek föl.

A Kárpát-medencei kisebbségi intézményeket egyértelműen az érintett országok tartják fenn – akár költségvetési, akár közalapítványi formában. A költségvetési formára példa Maribor esete (s ugyanígy a különböző országokban közreműködő más lektorátusok és egyetemi nyelvi intézetek). A költségvetésből részesedés különös és sajátos esete Comrat, a gagauz egyetem. Frankfurt és a Collegium Polonicum a vegyes fönntartás példája (a német szövetségi költségvetés, Brandenburg tartomány és a lengyel állam együttes finanszírozásában). A Bolzanói Szabad Egyetem sem “a piacról” él meg, hanem a területi közigazgatás tartja fenn (a “szabad egyetem” elnevezés az intézmény magánjellegrére utal – arra, hogy nem része az olasz állami egyetemek hálózatának).

A közalapítványi formára példa Nagyvárad, Komárom, Beregszász, Csíkyszereda esete. Itt az intézmény fönntartásához magyarországi alapítvány járul hozzá, amely mögött nem rejtetten a magyarországi költségvetés áll. A hosszú vizzályban, amely egy magyar nyelvű állami egyetem megalapításáért folyt Romániában, kezdetben idegen és riasztó hang volt az elgondolás, hogy helyette magánegyetem létesüljön. 1998-tól kezdve mégis ez a forma terjedt el az említett konstrukcióban. Ettől eltér Riga,

amelyet magánalapítvány (Soros) kezdeményezett. Riga sajátos átmenet a Soros-alapítvány közreműködése és a piaci forma között (a Soros-alapítvány, miközben a térség felsőoktatásából kivonul, igyekszik az általa létrehozott intézményeket non-profit szervezetekké, esetenként akár vállalkozásokká is alakítani, illetve ehhez hozzásegíteni).

Vilnius alapítói és fő támogatói az amerikai lengyel szervezetek, akiket az 1990-es évek elején hivatalban lévő amerikai lengyel nagykövet szervezett (személyes szálakon a litvániai lengyelekhez kötődik). Ez a teljesen civil kezdeményezés azonban bizonyította, hogy a kelet-európai térségben még a civil kezdeményezés sem elég, még akkor sem, ha Amerikából érkezik. A vilnusi példa aláhúzza előző megállapításunkat: a kisebbségi / több nyelvű intézmények fönntartásához állami támogatás szükséges. A kérdés tehát nem az, hogy ezek az intézmények államiak vagy pedig privátok tudnak-e lenni (nem tudnak), hanem hogy melyik költségvetés támogassa őket.

Tanulságok

Kutatásunk oktatáspolitikai tanulságait az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A kisebbségi felsőoktatás Európa keleti felében az 1989/90-es fordulat szülötte. Mai, felemás formáját a fordulat után, a néhány évig tartó *ex lex* állapotokban nyerte el. Akik ezt a rövid időt – egy kellő, egyszeri, történelmi pillanatot – elszalasztották, még mindig a megalakulással küszködnek, ami ma, egy évtizeddel a fordulat óta egyre nehezebbnek látszik.

A megalakulásban – mindenütt ebben a régióban – a határon átívelő kapcsolatok voltak nélkülözhetetlenek. Esetünkben ez a határokon kívül kihelyezett képzési formákat jelentette, hallgatók, de főképp oktatók cseréjét, tananyagok és tankönyvek átvételét, végül pedig továbbképzéseket (hallgatóknak, de főképp fiatal oktatóknak) a képzések anyaintézményében. Ez volt az 1990-es évek nemzetközi trendje, főként az új, neoliberális felsőoktatási politika jegyében.

Európa keleti felében azonban ez az ideológia még nem vert gyökeret. Ezért ha emlegették, tulajdonképpen akkor is mást és többet hordozott, mint az eredeti jelentése. Nem(csak) a felsőoktatási (szakképzési) piacot nyitotta meg és tágtított ki az erre vállalkozó felsőoktatási intézmények előtt, hanem politikai szabadságot - az alulról jövő, helyi-területi kezdeményezések szabadságát is jelentette azoknak, akik ilyen kihelyezett képzéseket hívtak meg és szerveztek.

Támogatásukat minden esetben állami költségvetés vállalta el – a kisebbség vagy a többség állami költségvetése, helyi vagy az országos büdzsé. Az anyaintézmények anyagi előnyökért és politikai presztízsért harcoltak. A befogadók pedig helyi és területi identitásukat erősítették meg vele.

Kutatásunk jelenlegi eredményeit a korábbiakra vetítve az alábbiakat állapíthatjuk meg.

Az Európa keleti régiójában keletkező intézmények túlnyomórészt tradicionális határközi kapcsolatok révén születnek meg. Azok, akik az alapítás körül bábáskodnak, jellegzetesen ún. fölzárkózó stratégiát követnek (erre használják intézményüket). E fölzárkózó stratégia, az ennek jegyében születő intézményalapítás szimbolikus jelentőségű. Ezért az alapításáról szóló elbeszélések is ún. szimbolikus narratívák. Mindez együtt jár állami (költségvetési) támogatással, nemzeti identitástudattal és közszolgálatissággal.

Az Európa középső térségében keletkező intézmények inkább az ún. modernizációs kapcsolatok eredői. Alapításuknak az az egyik motívuma, hogy a térségben élők elvándorlását megakadályozzák vagy megfordítsák; ehelyett az adott térségben lakók ún. túlélési taktikáit erősítsék meg a felsőoktatási intézmény révén. Ezért az alapításukról szóló elbeszélések ún. instrumentális narratívák. Mindez együtt jár privatizációval, szakképzési orientációval, a munkaerő-piacnak való megfeleléssel és üzemszerű (vállalatszerű) működéssel vagy az arra való törekvéssel.

Bár ez a két típus modell értékű, a valóságban – legalábbis Európa keleti és középső térségeiben, az itt alapított intézmények esetében – tradicionális és modern, instrumentális és szimbolikus, fölzárkózás és túlélés együtt jár, egymásba megy át, összekeveredik. Bár típusok elkülöníthetők, de a vizsgált intézmények alapításában és fönntartásában inkább jellegzetességeket és túlsúlyokat lehet megállapítani.

Kutatásunk módszertani újszerűsége az intézményalapításról szóló elbeszélések (narratívák) gyűjtése és elemzése volt. E tekintetben az ún. narrativa kutatás irányzatához kapcsolódtunk. Idézzük egy nemzetközi konferencia meghatározását:

“A ’narrativa’ fogalma a bölcsész tudományokban alakult ki, és az elmúlt mintegy három évtizedben ment át a társadalomtudományokba (szociológia, pszichológia, politológia stb.). A narratívák kutatásának egyik központi kérdése egy-egy narrativa és a mögötte meghúzódó ideológia kapcsolata. Ennek megfelelően a narratívákat abból a szempontból szokás értelmezni, hogy milyen hatalmi viszonyok állnak mögöttük, milyen normákat fejeznek ki és erőltetnek rá a hallgatóságra. A nemekkel (nők) kapcsolatos kutatásokban, az egészségügyi kutatásokban stb. viszont a narratívák vizsgálatának társadalmi kiegyenlítő szerepét szokás hangsúlyozni. Azzal, hogy meghallgatjuk és földolgozzuk azoknak a beszédeit és történeteit, akik egyébként nem vagy csak nehezen volnának szabványosított módszerekkel (kérdőívvel, attitűdskálával, teszttel, strukturált interjúval stb.) “vizsgálhatók”, tulajdonképpen hangot adunk a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak is. E különböző megközelítések persze a “narrativa” fogalmát különféle képp értelmezik és magyarázzák. Ezek az egymással is vitatkozó nézetek jellemzik ma a narrativa kutatásokat a társadalomtudományokban, s teszik őket módszertanilag a legdinamikusabban fejlődő területté.” (Tampere 2003)

Az összehasonlító felsőoktatási kutatásokban a narratívák elemzésének az alábbi hasznát találtuk (Kozma T. 2001, 422-35 nyomán)

A narratívák tanulmányozásának egyik haszna az, hogy az iskola társadalmi környezetének eddig ismeretlen (mert figyelembe nem vett) dimenziójával ismerkedhetünk meg. Ez a dimenzió a helyi társadalom hatalmi struktúrája, azaz hogy miképpen oszlik meg az oktatás fölötti tényleges befolyás a közösség egyes csoportjai között.

A másik haszna a narratívák tanulmányozásának az, hogy világosabban megértjük a benne szereplők helyét és motívumait. Politikai erőterben az adok és a kapok mindig összefügg egymással, ha nem is mindig materializálódnak szokványos módon.

A harmadik – talán legfontosabb - haszna pedig a narratívák tanulmányozásának az, hogy fokozatosan megszabadítja a kutatót a moralizálástól az oktatás (oktatásügy, oktatási intézmény stb.) helyzete és sorsa fölött. Az ilyen moralizálás akadályozza az intézmény szociális környezetének, hatalmi strukturálódásának valóság-hű feltárását, s ennek következtében a vele való szembenézést is. *Az oktatásügyi narratívák – mint minden más narrativa - összehasonlító tanulmányozása révén fokozatosan a kellő távolságtartásra, toleranciára és megértésre teszünk szert.*

Megjegyzés

Ez az előadás a *Kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések Közép- és Kelet-Európában* című, NKFP 5/150/2001.3.a nyilvántartási számú kutatás beszámolójára támaszkodik. A kutatást a Nemzeti K+F Program finanszírozta (projektvezető: Berényi Dénes).

Esettanulmányok

Arad, Románia

Torkos Katalin: A Vasile Goldis Nyugati Egyetem

Beregszász, Ukrajna

Keller Magdolna: Esettanulmány a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskoláról

Bolzano, Olaszország

Polonyi Tünde Éva: Három nyelvű régió – több nyelvű egyetem: Esettanulmány a Bolzanói/Bozeni Szabad Egyetemről

Csíkszereda, Románia

Szentannai Ágota: Kisebbségi egyetemalapítás: Esettanulmány a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemről (csíkszeredai kar)

Frankfurt / Odera, Németország

Papp Éva: Hidak az Odera felett: Egy határmenti regionális egyetem keletkezéstörténete

Komárom, Szlovákia

Zsigovits Gabriella: Látható és láthatatlan határán: esettanulmány egy majdani egyetemről

- Komrat, Moldávia
Coretchi, Ana: The Comrat State University
Fónai Mihály: Komrat, a multikulturális egyetem?
- Maribor, Szlovénia
Sziójártó Imre: Kisebbségi felsőoktatás a magyar nyelvterület nyugati peremén: A Maribori Egyetem magyar intézete
- Nagyvárad, Románia
Korponay Bereniké: Partiumi Keresztény Egyetem
Szűcs István: Magyar nyelvű felsőoktatás Nagyváradon
- Riga, Lettország
Horkai Anita: Stockholm School of Economics in Riga
- Székelyudvarhely, Románia
Barabási Tünde Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Székelyudvarhelyi Képzési Központ
Péter Lilla: A romániai magyar tanítóképzés aktuális problémái a Babes-Bolyai Tudományegyetem Székelyudvarhelyi Tanítóképző Főiskolája szemszögéből
- Vilnius, Litvánia
Szerepi Anna: Universitas Studiorum Polona Vilnensis

Hivatkozott irodalom

- Bojda B szerk. (2003) **Intézményi kutatások a felsőoktatásban.** *Acta Paedagogica Debrecina* XCVI. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- Jones R H (2000) **Educating for an Open Society:** Higher Education Reform in Central and Eastern Europe. The Hague: Scientific Council for Government Policy (Working Documents 108)
- Kozma T. (1997) szerk. **Határmenti együttműködés a felsőoktatásban.** *Acta Paedagogica Debrecina* XCVI. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem. Társszerkesztő: *Buda Mariann*
- Kozma T. (1998) "New challenges of tertiary education in East-Central Europe." In: Leitner E. ed. 1998 **Educational Research and Higher Education Reform in Eastern and Central Europe.** *Studies in Comparative Education* 6. Frankfurt: Lang, 131-43
- Kozma T. (2000) "Should we become more international or more regional? Aspects of minority higher education in Europe." **Higher Education in Europe** 25 (2000), 1: 41-45. Társszerző: *Radácsi Imre*
- Kozma T. (2002) **Regionális egyetem.** *Kutatás Közben* 233. Budapest: Oktatókutató Intézet.
- Kozma T. et al. (2002) **Határokon innen, határokon túl:** Regionális változások az oktatásügyben, 1990-2000. Budapest: Új Mandátum
- Kozma T. (2001), **Bevezetés a nevelésszociológiába.** Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó (3., jav. kiadás)
- Narrativa, ideológia és mítosz:** A II. tamperei narrativa konferencia bevezetője. Tampere, 2003

Summary

Minority / Multicultural Universities in Central and Eastern Europe: Between the State and the Market

Before the transition of 1989/90, minority higher education in Eastern Europe has been organised under intergovernmental agreements and served as symbols of peaceful co-existences. In the new born democracies it became a matter of local /territorial politics. Minority groups, throughout the region viewed their higher education provisions (or expressed their demands for them) as matters of political interests. Minority /multicultural institutions – their establishments, runnings and controls – turned to be the arena of competing / compromising interests.

Thirteen universities have been studied in the region: the Baltic branch of the Stockholm School of Economics in Riga (Latvia), the Universitas Studiorum Polona Vilnensis in Vilnius (Lithuania), the State Gagauz University in Comrat (Moldavia), the Invisible College in Komarno (Slovakia), the Hungarian Teacher Training College in Beregovo (Ukraine), the Teacher Training College of the Babes-Bolyai University in Odorheu (Romania), the Romanian branch of the Hungarian Modern School of Business Administration (Odorheu, Romania), the Hungarian University of Transsylvania in Mercurea Ciuc (Romania), the Christian University of the Partium in Oradea (Romania), the Vasile Goldis Western University in Arad (Romania), the Hungarian Institute at the University of Maribor (Slovenia), the Free University of Bolzano (Italy), and the European University Viadrina in Frankfurt-Odera (Germany) together with its counterpart, the Collegium Polonicum in Subice (Poland).

Histories of births, changes and restructurings have been collected by semi-structured interviews with the “change agents”. Institutional statistics have been gathered and visual data have also been collected during our on-campus visits. The histories on institutional narratives have been analysed to define typical roles and actions and to understand the on-going power struggles behind them.

This study presents the roles and actions of the “Catalysts” who arrived from the other side, crossed the borders and facilitated the birth of the new institutions. The following lessons can be learnt.

Minority HE in Central and Eastern Europe though local initiatives they might have been came into birth under the new liberal cross-border co-operations. These co-operations were advertised as market-oriented ventures and as such the symbols of a neo-liberal philosophy. Partners who have stepped into these co-operations (and who found them in marginal situations in their respective communities) benefited from these co-operations mutually. The gains however were different. The “guests” secured their financial or legal-political positions back home. The “hosts” received HE legitimacy for their future institutions in the majority societies.

Behind local initiations (the hosts) and market orientations (the guests) foreign government actions and aids were discovered. Before the transitions foreign governments have supported the minority education only at the national levels. After the turn they have reached the levels of local minorities. Democratisation and free market building turned to be the legitimisation of foreign government interventions. Private (or public) foundations have been created as interfaces of those government supports. They hosted foreign government supports and turned them into private moneys.

About the Author

Tamás Kozma, born in Budapest, Hungary (1939), has received his degrees in theology, in history and in the sociology of educational from the Universities of Cluj (Romania), Szeged (Hungary) and the National Academy of the Sciences in Budapest. He was the director of the Hungarian Institute for Educational Research in Budapest (1990-2000) and is professor and head at the Department of Educational Studies at the University of Debrecen. As a visiting scholar he served at Syracuse University (1989/90), the University of Chicago (1992), and the University of Hawaii (1994). His publications include “Higher education research in Hungary and the Czech Republic.” (U. Teichler, **The Institutional Basis of Higher Education Research**, Kluwer, 2000); “Transatlantic changes in adult education.” (W. Kaufman, **Transatlantic Studies**, The University Press of America, 2000); “Aspects of minority higher education in Europe.” **Higher Education in Europe Vol. 25** (2000); **Ethnocentrism in Education** (with K. Schleicher), Lang, 1992.